

לבירור אחדותה של הלשון

א

הדיון במסכת הלשון העברית נפתח, בקונגרס למדעי-היהדות השתא, בבירור בעיית אחדותה ההיסטורית, ופתחו פרופ' זאב בן-חיים, בהרצאה מקיפה, והשיב עליה פרופ' חיים רבין. ובבואי, לאחר דבריהם, להוסיף מה, לא יכולתי שלא לציין, שקודמיי היו, אחד-אחד, בחינת עשיר בשורו, שיתרונו בעושרו, אך חסרונו במה שהוא חייב להביא מעט מהרבה, ואילו אני, הנני בחינת עני בשיו, שחסרונו בעוניו, אך יתרונו במה שהוא רשאי להביא הרבה מן המעט, וכרכתי ראשית דבריי בדברי הפותח, שציין את חשיבות השעה, מלאות יובליים למעשה הרב, הוא מעשה אליעזר בן-יהודה, שהוא בנותן-הכרעה בקורותיה של הלשון העברית וחייה, וכמאורע ניפלה, ואולי יחיד, בתולדות הלשונות. ידעתי, כי מרכזיות זו של העושה והמעשה יש לה תוהים כדי נגיסה בה, עד עירעור עליה, אולם אף ידעתי, כי תהייה זו ועירעור זה אינם מתמול-שלשום. ודוגמה לכך היא השיחה, העריבה בנעימתה והחמורה בעניינה, שר' בנימין העלה אותה לפני קוראיו, כדרך שיחה עם רוחו של אליעזר בן-יהודה, לאמור:

אני ניצב, בחזון-לבי, ליד צוק-סלע, בינות לעצים עבותים, לרגלי ההר, החמה שוקעת מדורות. למולי איש עולה מן הארץ ומעדנות ישרך את דרכו, אפיר מראהו ואשמע קולו: — הארכת למעניתך ועל שני דברים עיקריים פסחה מחרשתך.

— מה הם?

— "שאלה נכבדה".

— בזה הקדימו אחרים.

— והמילון.

-- הענין לבלשנים. אף אין בו מן החידוש. היו לפניו
ויבואו אחריו. החידוש הוא רק ביסוד המחייבה.
— ואותו ביטלת תכלית ביטול.

— מחילה. רק סיכומו של דור אחד סיכמתי. בפירוש
אמרתי: דור דור וסיכומו, כזה היה מפעלך. בכל דור ישפטו
מחדש. עוד גם זאת: מפעלך, כזה של בן-מכה וד"ר לותר, לא
ישוב אחור. עכשיו אין לסגת אחורנית. איתנו היא, העברית
המדוברת, איתנו תהיה בכל אשר נלך. עכשיו אין לנו אלא
לטכס עצה על השיכלול ועל החשיבות. עתה הננו "לאחר
המעשה". ואת המעשה הזה המכריח, עשית אתה, אתה,
אתה.

ובהעלמו לנצח — והנה נידלדלתי גם אני.

עד כאן דברי ר' בנימין, מכאן ואילך דבריי, שאינם מתכוונים
אלא לברוק, עד מה ר' בנימין דינו עמו, ועד-מה דינו אינו עמו.

ב

ר' בנימין דינו עמו — הדור, דורו, היה בחינת אין בעל-הנס מכיר
בניסו, מה גם מלוא-ניסו, אבל בניו, מה גם בני-בניו, מכירים גם
מכירים בו. ואמנם, אנו, בני-בניו, מכירים בנס, שאירע לו לעושהו,
והוא במה שהמעשה שבידו לא היה אלא כמסקנה אחרונה של
התפתחות לשוננו, שהדיבור בה היה באפשר ברוב הדורות
וכאילו ארב לפיתחם, אך היה במוכרח בדור קודם,
באופן שפרץ מתוכו לתוכו. צא וראה בדרכה של ספרותנו, בייחוד
מלפני דורותייים ומעלה, ותמצא, כי הכל היה מוכן לסעודה, ומה
שנדרש הייתה האמירה, שכמותה כציווי: פתח פיך ויאירו
דבריך; והוא בן-יהודה, אמר כאותה אמירה וציווה כאותו ציווי,
קודם כל לעצמו ולביתו, ונצטרפו בית לבית, עד היות עם רב מדבר
בלשון עמו, כהיותו עתה. וודאי לא מקרה הוא, כי ראשית המעשה
היתה בכלל ושבו בנים לגבולם, גבול ארצם וגבול לשונם.

ר' בנימין דינו אינו עמו, כי הנה אמר: החידוש הוא רק ביסוד
המחייבה ולא חש, כי תיבת רק היא כמיעוט הבא לרבות, כי מה,
בעצם, חסרו בימים ההם חיי-לשוננו — התפילה והלימוד,
הקריאה והכתיבה, הספרות והעתונות — אם לא אותה
רק כיסוד המחייבה בפועל את שחי בכוח; גם אם במשלים שר'
בנימין המשילם: רק מה שעשה בן-מכה ללשונו, רק מה שעשה

לותר ללשונו, לא דק פורתא, כי בן־יהודה לא עשה את דיבור־העם ספרות, אלא ספרות־העם דיבור. ושעל־כן לא מעט קיפוח יש אף באמירה על מילונו, כי כמותו היו לפניו ויבואו אחריו. ראשית, באמת לא היה כמילונו לפניו, מצד היקפו והקפתו, היינו מילון־הלשון לכל דורותיה, וכלשון אחת, שהיא כשלשלת רצופה, גם אם חוליותיה פרודות, והיא־היא בסיסם של חיי־הלשון במעמד־ההשלם שלה, כלשון חיה לכל דבר, ובלעדיה, בחינת בארה המפרנסת, אין לה קיום. אכן, המילון כמתכונת בן־יהודה שלא זכה להשלימו בחייו, לא היה, אמנם, לפניו, כאפיו וכדמותו, זולת ניסיון מילונו של משה שולבוים, אך יש ויהיו, על־פי יסודו ומתכונתו, אחריו, ועיקרם המילון האקדמי ההיסטורי, שהוא, זה שנים, בעצם־מהלכו. ושאלה נכבדה — או נאמר לא בניסוחו של עושה "השחר" אלא בניסוחו של מחברה: שאלה לזהטת — היא, אם ניתן למעט, ככל האפשר, את הריוח בין כורחו של מהלך־עשייתו של המילון ובין צורכו של הדור הזקוק לו, בייחוד בשעתנו עתה, שהיא שעת מבוכה או מחלת־גידול של רבים מהם שלמים, מהם שאינם־שלמים, בתחום הכרעתה של דרך הלשון ודרכיה בחיים, אם בעל־פה ואם בכתב.

ג

ואם אני נוטל רשות לעצמי לנעוץ קנה מועט באותו שרטון מרובה, הרי זה מחמת הקולא של חכמינו, שמדרו שבח לאלה, שאם אינם בני־תורה הם שכיני־תורה, ואני עבדכם בכללם, שאם איני מבני־הבראנויה, ואיני חובש לא קתדרה ולא תת־קתדרה ללשון העברית, אני משכני־הבראנויה, כחבר האקדמיה, שהיא רשות הלשון העברית, וכהונתי בה, שכבודה מרובה מכבודתה, היתה כהונת יושב ראש מועצת המילון הנזכר, והייתי שרוי במחלוקת חריפה על מהותו וטיבו, אם כהלכת הנשיא הקודם, פרופ' נפתלי הירץ טור־סיני עליו השלום, שדרש למילון, שפירושו מילונות, מילון לתקופה מילון לתקופה; אם כמעשה הנשיא עתה, פרופ' זאב בן־חיים שיאריך ימים ושנים, העושה במילון אחד, הכולל את כל התקופות.

ניסיתי להבין את תוכניתו של הראשון, ולא כדרך הליצה של ש"י עגנון, שהכוונה היא, בעצם, אך למילון לשון המקרא, שיבוא

בו לגיון חידושיו של בעל-התוכנית, אלא כדרך הבירור, לא בלבד של עצם הפרדה כזאת, אלא גם של אפשרותה ושיטתה — האם הכוונה היא ללשון-המקרא לחוד וללשון מקראית לחוד, באופן שיהיו שני מילונות — מילון אחד, שיכלול את כל עשרים וארבעת הספרים וסביביהם, ומילון אחר, שיכלול את הספרות העשויה ברוחו של המקרא ובניינו, בתקופות מאוחרות, עד ימינו. שהרי תחיית לשון-המקרא הוא כחזיון שחזר וחזר, וככל הנכון אף יחזור, ואולי בקרוב בימינו.

והוא הדין בלשון חכמים. האם הכוונה למילון אחד או לשני מילונות — מילון אחד, שיכלול את לשון המשנה והמדרשים וסביביהם, ומילון אחד, שיכלול את הספרות העשויה ברוחה של לשון חכמים ובניינה בתקופות מאוחרות עד עצם-ימינו ובתוכם. דברי המחלקות שהשמעתי בכנס הגיעו לרשות הרבים, וכל האומר לדעת את שאמרתי בזה, הרי הגיגי בענייני-הלשון כלולים בספרי "פולמוס ושווה-פולמוס — בין רשות הספרות ובין חובת סופריה" (תשל"ב), והקורא יקרא והחדל יחדל. אף אוסיף, כי בהיותי בכלל המכריעים לצד בניינו ותכולתו של המילון ההיסטורי, כמתכונת עשייתו עתה, נתקיימה בי בחינת כפליים לתושיה — לא בלבד כחבר רשות-הלשון אלא, כמותי כר' משה ינון עליו השלום, כשלוחי "מוסד ביאליק", שעמד להיות המו"ל; ואף משמו שללנו כל נסיגה אל לפני מילונו של בן-יהודה, ובטחנו, כי נאמנו בזה גם למי ששני המוסדות האלה מתכבדים בשמו, הוא ח"ן ביאליק, שלימדנו כמה פרקים גדולים בתפיסת ערכי תרבות, ספרות ולשון, וחובת כלילתם המכסימאלית, למראשית עד אחרית.

ד

לכאורה אני כמהלך סחור-סחור לכרם החמד, שחמדה מסיבתנו עתה — העיון במהות ההיסטורית של הלשון העברית, שהוצרך להיות עניינו של ספר כולל, כאשר ידענו כמותו על לשונות אחרות, ושאינו בידינו, גם אם עשוי היה להיות כן, אך לא שיחק לו לחברו, וממילא לנו, המזל. ושמעתי בזה קינתו של ר' אליעזר מאיר ליפשיץ, מחלוצי המחשבה בבעיות העברית החיה, והיא היתה כרוכה בקינתו על האיש, שכבר הוזכר לנו, הוא משה שולבוים, שידענו גודל זכותו ולשונו, כאשר סיפרו יעקב כנעני

במונוגראפיה הקטנה ומ"א טננבלאט במונוגראפיה הגדולה עליו. וכן תורף דברי ר' אליעזר מאיר ליפשיץ: הוא, משה שולבוים, היה כליל כשרונות בלשון ולשון, והבין, כי חובה להכין לחמה, לחם-מישנה — סידור מילונה הכולל, שהוא אף סידרו והוציאו (בשנת 1880, כלומר לפני מאה שנה ושנה, בפתח הדיבור העברי); וסידור תולדותיה, שעמל בו רוב ימיו. אבל הרבה ישיבתו בעיירות נידחות עשתה, והרבה מזלו הכהוי עשה — כי הנה רוב שנותיו היו קודש לכתיבת תולדות לשוננו וכתבן על ספר, שקיפל כתריסר כרכים, והמוודה שכתב-היד היה נתון בה, נגנבה בקרון הרכבת. ואבידתו אבידתנו, שאילו יצא ספר זה, בשעתו, לאור, היינו עתה משכבר, אחרי הביירוים והליבונים, שהיו מכשירים ספר מושלם יותר או ספרים מושלמים יותר, או נאמר בלשוננו היום: עכשוויים יותר, מעודכנים יותר, והיה זה ריווח גדול ללשון ולדעת תולדותיה.

ה

אשר למילון, הרי בעצם ביקש משה שולבוים, ואחריו אליעזר בן-יהודה, לקיים את צוואתו של איציק ערטער (יצחק ארטור), כדבריו בפתירתו לבכור קובצי "החלוץ", שהוציא לאור תלמידו ומעריצו, יהושע השיל שור. ואמנם, בפתחה הזאת, שהיא אחרון דברי ארטור, ישים בפי העבריה, לאמור:

סופריי לאסוף הון יחפוצו, להעשיר כסופרי שפת צרפת ואנגלית יתאוו תאווה, ולעבוד עבודה כמוהם לא יאבו, יד לא יניפו לעשות כמעשיהם — אדמת הארמה לא תחייה את בעליה, כי אם אחרי אשר תיעבד ימים רבים, ואדמת שפת עם ועם לא תחייה את סופריה, כי אם אחרי אשר עמלו בה בונה ימים ושנים; ובונה הם לא לבד מליציה ושריה [משורריה] ויתר סופריה, כי אם גם דורשי תהלוכותיה וחוקרי כלליה וכותבי מערכות מיליה — ועתה סופרי שפת צרפת ואנגלית עמל שפתימו תחיימו [יחיימו]; מני אז ומקדם יעמולו להגביר לשונם להגדילה ולהאדירה; ומלבד בתי ספר אשר נוסדו מאז בארצותם ללמד לעם, לילדיו, נעריו, ובחוריו שפת סופריו וספריו — הקימו ויסדו בתי ועדת ומקהלות לכבוד ולתפארת לסופרי תפארתם, המה חוקרי

תהלוכות לשונם ומחוקקיה, והמה אוספי מיליה וסוכני אוצריה. ספרי מערכות מיליהם אוצרות-חמדה המה; בתי מיסכנות ללשונותם; שמה נקבצו באו יחדיו כל מילה נכתבת וכל תיבה מחוברת באר היטב לחליפות הוראותיה ודרכי קישוריה ואפני שימושיה — — על-כן פשתה דעת השפתות האלה בעמם; אף פרצו ויעבורו גבול ארצותם; מרבית בני עמיהם יידעו קרוא ספר והבין את אשר יקראו — — ונפשם שוקקה לו לדברי סופריהם כאשר ירעבו ללחם, לכן יעשירו את אופיהם ואת סופריהם — — ואחרי תיבת סופריהם באה הערת-שוליים של יהושע השיל שור:

עד כאן דברי ידידי החכם הנכבד, הצפה לבית ישראל, כאשר יצאו מפרי עטו, עט סופר מהיר, וחבל כי נתבקש בישיבה של מעלה ולא הספיק לגמור את המאמר היקר הזה.

וגם עתה, כמלאות מאה ושלושים שנה לאותו מאמר יקר, יאה האמירה: וחבל שלא הספיק לגמור, שכן אפשר והיה פותר לנו את חלומו אשר חלם בימים ההם, חלום בית ספר, שכל מקצועותיו יהיו נלמדים בלשון העברית. וחובה לזכור, כי היא תביעה מפי מי שכתיבתו לא הודתה אלא בלשון-המקרא, ובה, ככל הנכון, ביקש לכלכל את תוכניתו, ואין צריך לומר עד מה עשויה להפתיע אמונתו במפלאות גמישותה של לשון המקרא (כדרך שהפתיע, אחרי דור, ר' יחיאל מיכל פינס בחיבור ספר-לימוד של ריאליה בלשון המקרא, ולאחר תחיית הדיבור העברי, שהוא היה מראשוניה), אבל השאלה הזאת אינה מענייננו עתה, אם כי אפשר שיהא עיקר ענייננו עתה.

1

ובשובי באחרונה למילון העברי ההיסטורי כמוקד העשייה וחיובה, אומר, כי כדעתי מאז דעתי גם עתה: המיפעל הגדול הזה מחייב כמין תנועה למען המילון העברי השלם, והוא גיוס כוחות גדול בקרב העם ומקרבו: גיוס חוקריו ומעייניו, סופריו ומשכיליו,

מוריו וטובי תלמידיו, הפוזרים בארצנו ובגלויות, חיל מתנדבים סדור וערוך, מתוך חלוקת חומר מכוונת, למען המילון; צבא עובדים למאותיהם, אם לא לאלפיהם, ואשר אך בשיתופם הפעיל, נוכל שלא לדחות את סיפוקו של הצורך הגדול הזה, הופעת המילון ותפוצתו החיה והמחייה, ולקיים את הכלל: ויפה שעה אחת קודם.